

[0793] OUDFRIES *PLIGIA*: EEN AANZET TOT EEN *HABITUAL PAST TENSE* IN HET FRIES?*

Henk D. Meijering

Summary

*The class II weak verbs in Frisian are characterized by the absence of a dental suffix in the past tense. In the Old-Frisian, obviously written, sources this is still not the common form, but from the 15th century onwards we find in charters and in other late Old-Frisian sources the first, still rare attestations of d-deletion in these verbs, probably indicating a more frequent occurrence in the spoken language. Only in one verb this development is already universally applied: *pligia*, in the sense of 'used to ..'. Besides the fact that the past tense is only attested in forms such as *pliga*, something else is happening: present tense forms such as *pligit* not seldomly refer to a situation in the past. We see here a blurring of the boundaries between present and past tense, a feature which can be explained by the meaning of the verb, but probably also attests a first step in the grammaticalization process, certainly when other factors are taken into consideration (the morphology, but also the absence of infinite forms).*

*We see here a clear parallel with the etymological equivalent of *pligia* in modern Yiddish: *fleg(n)* 'used to ...'. There are differences: modern Yiddish shares with the Southern German dialects from which it is derived the absence of preterite forms. In addition, the Yiddish verb has a high text frequency. However, it shares with *pligia* a weak lexical content and the almost complete lack of infinite forms. In certain respects the development towards grammaticalization has been carried out further in this case: while *pligia* is still linked to the following infinitive by *to*, the Yiddish equivalent shows a direct connection with the infinitive, without a preposition. In addition, in the present indicative 3rd sing. the ending *-t* is lacking, which is also a feature of auxiliary verbs, mostly *praeterito-praesentia*. The special situation in Yiddish has caused some reference grammars to include a separate category in their discussion of verbs: the habitual past tense. In this study the Old-Frisian attestations are analysed. There is a beginning of grammaticalization, but different from the Yiddish (and in a sense from the*

* Ik ben Jarich Hoekstra (Kiel) erkentelijk voor waardevol commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

English semantically cognate verb used to ...) this was not carried through in modern Frisian. A factor to take into consideration is that the verb pligia, characteristic of formal written language, did offer less possibilities for use in the post-medieval period, during which Frisian lost its position as the official language.

1. Inleiding: het werkwoord plegen in enkele Germaanse talen

Het Oudfriesse verbum *pligia* ‘gewoon zijn’ heeft etymologische equivalenten in een beperkt aantal andere Germaanse talen: uitgaande van een Oudgermaanse grondvorm *PLEG-A ‘zich inzetten’ voert Seebold (1970: 363v.) Oudhoogduitse, Oudsaksische, Oudfriesse en Oudengelse vormen op met een scala van betekenissen, waarvan de belangrijkste zijn ‘zich inzetten voor’; ‘zorgen voor’; ‘gewoon zijn’. Of het Engelse *to play* (< Oudengels *plegian* e.d.) tot deze woordfamilie behoort, wordt door Seebold en anderen niet geheel uitgesloten, maar toch als hoogst onzeker beschouwd. De in moderne taalstadia hier relevante vormen zijn Duits *pfllegen* ‘verzorgen’; ‘gewoon zijn’; Nederlands *verplegen* ‘verzorgen’; *plegen* ‘bedrijven; gewoon zijn’; Fries *pligje*, *plichtsje* ‘gewoon zijn’ en het vermoedelijk aan het Nederlands ontleende *ferplege*, *ferpleegje* ‘verzorgen’. Het Jiddisj, dat wat zijn Germaanse bestanddelen betreft, op oudere Hoogduitse dialectstadia teruggaat, kent *fleg(n)* ‘gewoon zijn te ...; vroeger ...’. De morfosyntaxis van dit Jiddisje verbum zal ik hieronder beschrijven als aanzet tot de behandeling van het Oudfriesse *pligia* ‘gewoon zijn’.

Seebold behandelt de werkwoordfamilie in zijn overzicht van Germaanse sterke verba, en inderdaad vinden we in het Oudfries nog sterke vormen, bijvoorbeeld:

Thet Freske Riim 855 (Campbell 1952: 81):

Nu moghi hera hot hi *plach*

‘Nu kunt ge horen wat hij deed’

Een testament uit Friesland uit het jaar 1550 (Verhoeven en Mol 1994) - weliswaar niet in het Oudfries, maar in het Nederlands:

alle die landen die Douwo Maerten zoen *pleech* te gebrucken (447,7)

drie pondemate ... die eenen Gerloff te Steenharst *plach* toe gebrucken (449,8)

En voor een hedendaags taalstadium verwijs ik naar een restvorm als Duits *Gepflogenheit* of naar sterke vormen als *pflog* in ironiserend archaïsch taalgebruik bij bijvoorbeeld Thomas Mann.

Voor het voorkomen in moderne talen is zwakke conjugatie echter de regel, weliswaar soms met een verschillende morfologie per betekenis. Vergelijk in het Nederlands:

‘hij *pleegde* menig strafbaar feit, maar men *placht* daarover te zwijgen’

2. Jiddisj fleg(n): aanzet tot grammaticalisering

Bijzondere aandacht verdient het Jiddisje verbum van deze woordfamilie. Ook hier vinden we in oude teksten nog sterke vormen:

Paris un Wiene 56,7 (Timm 1996: 21):

di unter seiner kamer kumen *pflagen*

‘die onder zijn kamer(venster) plachten te komen’

Die sterke vormen kent het *moderne* Jiddisj evenwel niet meer. Hier is de conjugatie (pres.ind.; steeds in de betekenis van ‘gewoon zijn te ...; vroeger ...’):

1 sg.: ikh *fleg* zogn ‘ik zei (altijd; gewoonlijk; vroeger)’

3 sg.: er *fleg* zogn (Zuidoostjiddisj)

er *flegt* zogn (Noord- en Centraal Jiddisj, en doorgaans in de gestandaardiseerde schrijftaal)

1 pl. mir *flegn* zogn

3 pl. zey *flegn* zogn

Vormen van 2 sg. en 2 pl. komen zeker voor, maar zijn zeldzaam. Preteritumvormen ontbreken in het moderne Jiddisj geheel. Het Jiddisj deelt met de Hoogduitse dialecten waaruit het is ontstaan, immers de zogenaamde *Süddeutsche Präteritumschwund*, dat wil zeggen dat in het verleden liggende handelingen voorzover het de verbale flexie betreft uitsluitend door het perfectum kunnen worden aangeduid. Bij het onderhavige werkwoord ontbreekt die vorm evenwel nagenoeg. Alleen in het Centraal Jiddisj komt soms een perfectumvorm voor die qua betekenis nagenoeg identiek is met de presensvorm, alleen iets meer nadruk heeft:

er hot *geflegt* tsu zogn

Verdere infiniete vormen ontbreken.

Het verbum *fleg(n)* vertoont in vergelijking met zijn formele equivalenten in andere Germaanse talen enkele opvallende kenmerken:

- De stilistische gebruiksmogelijkheid: *fleg(t)*, *flegn* behoort tot de gewone omgangstaal en heeft dan ook een hoge tekstfrequentie. Dit dus in duidelijk contrast tot het Nederlandse, Duitse of modern Friese equivalent, althans in de betekenis ‘gewoon zijn’.

- Het komt uitsluitend als hulpwerkwoord voor met een zwakke lexicale inhoud.

- Preteritumvormen komen niet voor; de presensvormen verwijzen naar een in het verleden liggende situatie.

- Afgezien van de ene - betrekkelijk zeldzame - perfectumvorm is *fleg(n)* direct met het betekenisdragende werkwoord verbonden, dus niet door middel van de prepositie *tsu* e.d.. In het Duits komt deze directe aansluiting na de 17de eeuw niet meer voor. Het Jiddisj van voor ca. 1800 kent beide wijzen van aansluiting nog wel. Het is onduidelijk - en in het kader van deze studie ook niet relevant - of het moderne Jiddisj op oude vormen voortbouwt, of dat hier sprake is van een ontwikkeling los hiervan, al dan niet onder invloed van coterritoriale Slavische talen.

- Het modern Jiddisje werkwoord is zwak.¹ In dit opzicht wijkt het dus niet af van het moderne Duitse, Nederlandse of Friese equivalent.

- Het Jiddisje werkwoord is defectief. Hier ligt niet een echt punt van verschil met het gebruik in de drie andere talen. Een zin als Nederlands “ik zal dat plegen te doen” is, zo al niet ongrammaticaal, dan toch in hoge mate gekunsteld. Wel valt het defectieve karakter van *fleg(n)* nog sterker op door de principiële onmogelijkheid van een formeel preteritum in het Jiddisj.

- In 3 sg. ontbreekt de uitgang *-t*. Aan het feit dat dit slechts voor een deel van het Jiddisje taalgebied geldt, mag geen tegenargument ontleend worden. Het gaat niet om een fonologisch bepaalde ontwikkeling. Naast de isoglosse *er flegt* / *er fleg* bestaat immers niet een isoglosse *er leyt* / **er leyg* ‘hij legt’.

- In dit opzicht sluit *fleg(n)* zich dus aan bij de groep van de modale hulpwerkwoorden, in de meeste gevallen preterito-presentia.

Deze formele en inhoudelijke eigenschappen hebben er toe bijgedragen dat

1. Zoals blijkt uit het overigens niet algemeen voorkomende part.perf. *geflegt*.

fleg(n) in Jiddisje spraakleren het dragende element is van wat daar een speciaal tempus genoemd wordt, de *habitual past tense* (Rockowitz 1979: X et passim; Schaechter 1986: 241v.). Het opvallende is niet zozeer dat het Jiddisj een dergelijk tempus kent. Men zou het immers ook het gebruik van het Nederlandse *plegen* of het Engelse *used to ...* zo kunnen beschrijven. Maar met betrekking tot het Jiddisj bedient men zich er wel van, en dat heeft verschillende redenen. Enerzijds zal het samenhangen met de behoefte van de taalgebruiker om de in coteritoriale Slavische talen aanwezige *Aktionsarten* een pendant in eigen taal te geven (in wezen interferentie dus), een behoefte die naar het schijnt nog sterker leeft bij de *beschrijvers* van het Jiddisj: studies over aspect en *Aktionsart* (de begrippen worden doorgaans zonder verdere reflectie door elkaar gebruikt) zijn legio in de jiddistiek. En verder heeft Jiddisj *fleg(n)* een heel specifieke ontwikkeling in vorm en gebruik, die veel verder gaat dan die van Nederlands *plegen*. Deze ontwikkeling markeert enkele stappen in het grammaticaliseringsproces.

3. De Oudfriese situatie

Bovenstaande uiteenzetting over het Jiddisje werkwoord *fleg(n)* geef ik in de eerste plaats omdat dit verbum zich in een aantal opzichten gedraagt op een wijze die we ook bij Oudfries *pligia* kunnen vaststellen. Op die overeenkomstige ontwikkeling ga ik hieronder in. Er is evenwel nog een ander reden: de bestudering van Jiddisj *fleg(n)* speelt een rol in de genese van deze studie over het Oudfriese *pligia*. Ik heb jaren geleden in een korte studie, naar ik aanneem overtuigend, aangetoond, dat de *d*-deletie in de preteritum- en perfectumvormen van de Friese zwakke werkwoorden van de tweede klasse niet pas inzet in de periode van het Middelfries, het vroege Nieuwfries, maar al in de Oudfriese overlevering aanwezig was (Meijering 1980). Waarschijnlijk was de *d*-loze vorm in de late middeleeuwen zelfs de algemene vorm, alleen is de min of meer gestandaardiseerde schrijftaal op dit punt nog conservatief. Pas gaandeweg dringen deze vormen door in de schriftelijke bronnen, aanvankelijk onopzettelijk of in teksten met een minder formeel karakter, later iets algemener. Het was daar evenwel nooit de algemeen geldende vorm. De overzichtsgrammatica's van het Oudfries (Van Helten 1890, Steller 1928, Sipma 1947, Sjölin 1969, Markey 1981; ook Jacobs 1900) zijn gebaseerd op de taal van de rechtshandschriften, waarin conjugatievormen met een gedeleerde *d* nog zeldzaam zijn. Dat de deletie dus al eerder dan de Middelfriese periode inzet, wordt dan ook niet opge-

merkt, of althans niet vermeld. Maar ook in de taal van de oorkonden en andere late bronnen, geschreven taal dus, is het nog niet de algemene vorm. Tegenover vormen zonder *d* staat een veelvoud van vormen die de oude schrijfnorm weergeven.

Slechts één verbum vertoont een afwijkend gedrag: het werkwoord *plig*, dat in de oorkonden uitsluitend preteritumvormen met deletie van de *d* kent, en dat bij een relatief hoge tekstfrequentie. Een reden hiervoor heb ik toen niet met zekerheid kunnen aangeven. Ik vermoedde een samenhang met het nog voorkomen van sterke vormen, die in het preteritum en perfectum uiteraard geen dentaalsuffix hebben. Pas toen ik me met specifieke kenmerken van het Jiddisje *fleg(n)* bezig hield, viel me op dat er ook met het Oudfries etymologische equivalent iets aan de hand was. Een parallelle ontwikkeling acht ik dan ook voor Jiddisj *fleg(n)* en Oudfries *plig* niet uitgesloten, en de Oudfriesse overlevering versterkt die veronderstelling alleen maar.

Van het werkwoord *plig* komen de volgende vormen in het Oudfries voor (met normalisering van spellingsvarianten):

In de betekenis ‘uitoefenen; zich bekommeren om, doen’, met gen. of acc.:

inf.:	<i>plegia, pligia, pligie</i>
ger.:	<i>to pligien, to pligen</i>
pres.ind. 3 sg.:	<i>plegat, pliget</i>
pres.coni. 3 sg.:	<i>plygie</i>
pret.ind. 3 sg.:	<i>plach</i>
pret.ind. 3 pl.:	<i>plegede, plagen</i>

In deze gevallen gaat het nog om een hoofdwkwoord, dat dus zelfstandig betekenisdragend is. Het nu volgende overzicht bevat vormen met de betekenis ‘gewoon zijn te ...; vroeger ...’, die steeds met een ander wel lexicaal gevuld werkwoord verbonden is. Ook hier zijn spellingsvarianten onder grondvormen samengevat.

pres.ind. 3 sg.:	<i>plech(ma), plegat, pleget, pligat, pliget, pligit</i>
(voor de goede orde zij hier opgemerkt dat hieronder ook vormen met de uitgang <i>-d</i> , bijvoorbeeld <i>pliged</i> , zijn opgenomen. Op grond van analyse van de taal van de oorkonden waarin deze vormen voorkomen, concludeer ik echter dat het om presensuitgangen gaat)	
pret.ind. 1 sg.:	<i>plige</i>
pret.ind. 3 sg.:	<i>plega, plege, pliga, plige</i>

pret.ind. 3 pl.: *plegen, pligan, pligen, (plagen)*
 part.perf.: *plegad* (1 x)²

Het gaat mij om de tweede groep, dus om *pligia* 'gewoon zijn'. De frequentie van het verbum in deze betekenis is groot genoeg om daarop valide conclusies te bouwen. De pres.ind.-vorm *plechma* komt éénmaal voor, en van de andere presensvormen heb ik bij elkaar 30 attestaties in mijn materiaal³. De vormen van het pret.ind. worden alle gekenmerkt door het ontbreken van een uitgang met een dentaal. In totaal heb ik daarvan 61 attestaties. Vormen met dentaal ontbreken geheel, tenzij men de onder pres.ind. genoemde vormen met de uitgang *-d* als preteritum zou identificeren, een mogelijkheid die ik evenwel uitsluit. Het eenmaal overgeleverde *plagen* staat in een redelijk Nederlandstalige context, maar hoe het ook zij, ook deze vorm heeft een dentaalloze uitgang.

Een kwalitatieve analyse van de attestaties levert echter meer inzicht op. Wij vinden zinnen van het type:

O.I,45:5 (1427, or.):

Hilla Ryordsma <der> thi Berstens *plygath* thi wanyaen
 'H.R. die te B. PLEEGT te wonen > die in B. woont'

Uit andere oorkonden weten wij dat Hilla in 1427 nog in leven was. Vermoedelijk woonde zij toen ook nog te Berstens.

O.I,398:50 (1493, or.):

dier tho bispreckt hij Wendelmoet ... allen (l. al) dat to her lijff heerth ende *pligheth* tho dregghen
 'alles wat deel uitmaakt van haar lijfgoed en dat zij PLEEGT te dragen'

O.III,7:13 (1466, copie):

by da Kijp-sclaet, derma *plegeth* gaer to kemmen

-
2. Penningschuldboek uit E2:IX,47: sa tha rediewa er hebbeth *plegad* te swerane 'an welchem die Redjeven zuvor gewohnt gewesen sind ... den Amtseid zu leisten (Buma en Ebel 1967: 163). Fokkema (1953) geeft daarentegen in het glossarium bij zijn editie als betekenis 'zich verbinden', en ik acht het niet uitgesloten dat hij gelijk heeft. Daarmee valt deze attestatie dan in de groep van volledig betekenisdragende vormen.
 3. Ik kan wel eens een vorm gemist hebben, maar bij deze aantallen behoeft dat niet storend te zijn. Ik dank overigens dr. Oebele Vries voor het verstrekken van enkele aanvullende gegevens uit het Oudfriese woordenboekapparaat van het Fries Instituut in Groningen.

‘bij de K., waar men PLEEGT bijeen te komen’

Uit de context blijkt dat het een dan nog in gebruik zijnde gerechtsplaats is.

Groter wordt de onzekerheid in de volgende gevallen:

O.I,197:2 (1468, or.):

da tweer steden deer dy perbaem *plighed* op to staen

‘de twee percelen waarop de pereboom PLEEGT te staan’

Het zou om een in het verleden liggende situatie kunnen gaan (zie ook de uitgang *-ed*), maar het lijkt onwaarschijnlijk dat zo’n tijdelijk object als een pereboom dan als markerings dient. De boom zal er in 1468 nog steeds gestaan hebben.

Relevant is in dit verband de analyse van een passage uit de Processus Iudicii in verschillende parallelteksten:

in da ... loghe, der ma *plegath* to riuchten (Wolfenbüttel, 32c)

‘da man zu richten pflegt’ (Buma, Ebel 1967: 259)

in da ... loghe, dar hy *pligat* to riuchtane (A:I,480)

‘wo man Gericht zu halten pflegt’ (Buma, Gerbenzon en Tragter-Schubert 1993: 333)

in da ... loeghe, deerma *pligeth* to riuchten’ (JF 18,6)

‘waar men gewoon is te regten’ (Hetteema 1834: 135)

Maar dan:

in dae ... loghe, deerma *pligha* toe riochtane (A:III,32c)

‘wo man Gericht zu halten pflegt’ (Buma, Gerbenzon en Tragter-Schubert 1993: 477)

Buma et al. vertalen hier, vermoedelijk op basis van de parallelteksten, het preteritum alsof het presens is. Inhoudelijk is het verschil nu ook weer niet zo groot (zie hieronder).

Juist bij dit werkwoord ligt de mogelijkheid dus voor de hand dat het tempus meer door de context dan door de vorm bepaald gaat worden. Dat zien we heel sterk in een aantal attestaties die formeel presensvormen bevatten, maar die uitsluitend verwijzen naar een situatie in het verleden.

O.I,89:8 (1442, or.):

Johansma stede der Johansma stins *plighet* op te stane

Dat het hier om een verwijzing naar een situatie in het verleden gaat, blijkt uit andere plaatsaanduidingen in dezelfde oorkonde:

dyn stede ... deer Riewert schipsmeders huys op steed (r. 5);
 een stede ... der broer Fecka selm een huys op staen heeft (r. 6v.);
 dyn stede der Fongers huys op steed (r. 8)

O.I,141:14 (1457, or.):

in Coema land. deer sente Johannes patroen in foertiden *plighit* to aghen
 De adverbiale bepaling *in foertiden* sluit een presensbetekenis uit.

O.I,142:4 (1457, or.):

up steed deer Wibrent smit dam God nedich see ocht ende up *plighit* toe
 wanien 'het perceel dat Wibrent Smit, die God genadig moge zijn, in
 bezit had en waarop hij PLEEGT (> placht) te wonen'

O.I,146,5 (1457, or.):

den steed deer Jacob Peylerth *pligath* op toe wennien

En daarnaast O.I,144:3 (1457, or.):

deer Jacob Peylerth *pligha* op toe wannian

In 1457 was Jacob Peylerth overleden. In 1443 was hij nog in leven
 (O.I,91:3).

O.I,182:5 (1466, or.):

dat huus ... deer *pligat* toe heten Gossa bloetleters huus

Daar Gossa de aderlater al in 1406 wordt genoemd, zal hij in 1466 al wel
 dood zijn.

O.I,286:8 (1478, or.):

oerhael pondismeta seed landis ... deer Jw toe dae Nya hws *pleghet* in sin
 heer toe hebben

Jw is blijkens de oorkonde al dood.

O.I,289:12 (1478, or.):

achendahael pondameta toe Steens deer lijtkha Mennerth *pleghet* op toe
 wannyen

Gezien het vervolg: *deer nv mey bruct ende bijsghet wirt*, is Mennerth in-
 middels niet meer de bewoner.

O.I,289:17 (1478, or.):

dat gued ... deer Wlbid Jans zen nv ter tijt op wannet ende Syurd Tiebba
 zen *pleghet* op toe wannyen

'waarop Wlbid Janszn. *nu* woont, en waarop Syurd Tiebbazn. PLEEGT
 (>placht) te wonen

O.I,452:18 (1501, conc.):

also dene renten als zillige Syts Kempama *plyghit* to barren

'als Syts Kempama zaliger PLEEGT (>placht) te ontvangen'

O.I,501:5 (1505, or.):

dae steed ..., deer Frans Mennema nw ter tyt wennit, deer sillige Allert Claes zoen ende Wendelmoeds schuere op *pliget* to staen in foertiden.
Drie elementen in één zin geven aan dat *pliget* aan een vroegere situatie refereert (*nw ter tyt, sillige, in foertiden*)!

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat de presensvorm *pligit* niet meer uitsluitend naar een in het heden liggende situatie verwijst. In een flink aantal gevallen is dat zelfs uitgesloten en is hij uitwisselbaar met de preteritumvorm *pliga*. De betekenis van het werkwoord geeft tot deze vervaging van de grens ook aanleiding:

Hy pligit der op to wanien = hij woonde er vroeger, en ook nu.

Hy pliga der op to wanien = hij woonde er vroeger.

De tekstsoort waaraan de meeste voorbeelden zijn ontleend, wordt gevormd door oorkonden, teksten waarin vaak bezitsrechten worden vastgesteld. Deze rechten worden normaliter gelegitimeerd door de situatie in het verleden. In wezen gaat het dan om een te verwaarlozen verschil. De huidige situatie is immers juridisch niet beslissend.

Ook van de preteritumvormen beschikken we over een ruim aantal attestaties. In een enkel geval is een vertaling ‘vroeger ...’ de enige mogelijke, bijvoorbeeld het al genoemde voorbeeld uit O.I,144:3, of:

O.I,266,7 (1476, or.):

soe fiir als Wlbet fors. dijn *pligha* toe aeghen

Wlbet is dan al overleden. Soortgelijke gevallen vinden we in O.I,415:6, I,455:9; III,44, var. tekst, noot 19).

In andere gevallen is niet uit te maken of de preteritumvormen naar een tegenwoordige of een vroegere situatie verwijzen. Ik meen dan ook te mogen concluderen dat het werkwoord *pligia*, ‘gewoon zijn te ...; vroeger ...’, behalve het formele kenmerk van een dentaalloos preteritum, ook het semantische kenmerk van het opheffen van het onderscheid tegenwoordige tijd - verleden tijd bezit.

In wezen is het tweede kenmerk nog signifikanter dan het eerste. We mogen immers aannemen dat in het latere Oudfries in de *gesproken* taal bij *alle* zwakke verba van de tweede klasse, dus niet alleen bij *pligia*, de *d*-deletie al doorgevoerd was. Het unieke van het verbum *pligia* is dan dat dit ook al consequent in de *geschreven* bronnen gebeurt. Maar het opheffen van de formele markering van het tempusonderscheid is niet afhankelijk van de

vraag of het om gesproken of geschreven taal gaat, en zegt in wezen dus nog meer over de specifieke ontwikkeling die dit verbum ondergaat.

Niettemin is één facet hierbij relevant: de reeks met attestaties van de presensvorm *pligit* met betrekking op een vroegere situatie begint in 1442. De laatste attestatie is uit 1505, en dat is tevens het laatste voorkomen van een presensvorm überhaupt in het Oudfries. De attestaties van preteritum *pliga*, *pligen* zetten in 1440 in, dus in dezelfde tijd als die van het presens, maar gaan de gehele oorkondentijd door. De laatste attestatie in mijn materiaal is uit 1544. Het ziet er dus naar uit dat die laatste vormen vanaf het eerste decennium van de 16de eeuw de enige zijn met een functie van wat in de spraakleer van het Jiddisj de *habitual past tense* heet. Waarom de preteritumvorm *pliga* dan het terrein gaat beheersen ten koste van de presensvorm *pligit* is moeilijk te zeggen. Voor de ontwikkeling van Jiddisj heeft men wel verwezen naar de invloed van nog lang voorkomende sterke vormen (*plach*). Dat zou hier ook kunnen: in het contemporaine Vroegnieuwlands uit Friesland uit dezelfde periode leeft die vorm immers nog voort.⁴ Een andere mogelijkheid is dat bij het in onbruik raken van de infinitief de preteritumvormen niet meer als vormen van een zwak werkwoord van de tweede klasse werden ervaren, en er dus geen aanleiding was voor de daarbij gebruikelijke conservatieve spelling.

4. *pligia als hulpwerkwoord*

Het verbum *pligia*, ‘gewoon zijn te ...; vroeger ...’, komt uitsluitend voor in verbinding met volle werkwoorden. Het is dus een hulpwerkwoord en vertoont vele kenmerken van die werkwoordklasse (Heine 1993: 22vv.), bijvoorbeeld het defectieve paradigma. Ook de sterke fonologische en morfologische reductie, met name in het preteritum, valt op. Op zichzelf sluit *pligia* zich aan bij de andere zwakke verba van de tweede klasse, maar alleen bij dit verbum gebeurt dat consequent. Met de modale hulpwerkwoorden deelt het enkele opvallende trekken, met name de tendens tot het wegvallen van de scheiding tussen tegenwoordige en verleden tijd, of in ieder geval een andere verdeling dan bij volle werkwoorden.⁵ Dat is vooral opvallend bij de in oorsprong presensvormen. De preteritumvormen worden gekenmerkt door het ontbreken van een dentaal element in de uitgang. Weliswaar

4. Het WFT (16: 391) geeft zelfs voor het Fries nog een sterke vorm *plaech* uit 1875.

5. Vergelijk bijvoorbeeld vormen als Engels *could*, *might*, *should* en *would*, die alleen formeel maar als preteritum zijn aan te duiden.

is er in pret.ind. 3 sg. wel een uitgang aanwezig (-a of -e), maar vergelijking met de preterito-presentia dringt zich op, dit in aanvulling op de hierboven genoemde verklaringsmogelijkheden (invloed van het sterke preteritum *plach* en het wegvallen van het besef dat het om een zwak verbum van de tweede klasse gaat).

Het overeenkomstige Jiddisje werkwoord wordt in taalbeschrijvingen duidelijk gemarkeerd. Beide werkwoorden, *fleg(n)* en *pligia*, hebben op het pad waarmee gewoonlijk het grammaticaliseringsproces wordt beschreven (Hopper en Traugott 1993:7), te weten:

content item > *grammatical word* > *clitic* > *inflectional affix* > *zero*

slechts de eerste stap gezet. Maar er bestaat in het Oudfries geen noodzaak die ontwikkeling in taalbeschrijvingen te formaliseren door een aparte grammaticale categorie, die van de *habitual past tense*, in te stellen.

Voor het Jiddisj speelden externe factoren mee die wel daartoe leidden, zoals hierboven aangegeven. Een belangrijke factor is daar bovendien dat het woord in de gewone omgangstaal is doorgedrongen. Was dit bij *pligia* ook het geval? Het heeft in het Oudfries materiaal een relatief hoge frequentie. Dat dit niet meer voor het latere *pliigje* geldt, zou toegeschreven kunnen worden aan het feit dat de gebruiksmogelijkheid, en daarmee de frequentie, van een typisch ambtelijk schrijftaalwoord als dit, bij het opgeven van het Fries als taal van het ambtelijk verkeer, sterk gereduceerd werd. Anderzijds laat de hierboven beschreven ontwikkeling zich bezwaarlijk verklaren vanuit een schrijftaalsituatie. Zou het dan mogelijk zijn dat het verbum *pligia* ‘gewoon zijn; vroeger ...’ in het gesproken en minder formele Oudfries wel degelijk een hoge frequentie had (zoals Jiddisj *fleg(n)* en ook Engels *used to*)? Dat zou dan betekenen dat wij de hierboven aangehaalde oorkondevormen op basis van modern Nederlands taalgevoel ten onrechte het kenmerk ‘plechtig, officieel’ hebben meegegeven, hetgeen dan niet de situatie in de Oudfries gesproken taal weergeeft.

Dat het Middel- en het Nieuwfries de lijn van het Oudfries niet voortzetten, zou dan aan invloed van het Nederlands toegeschreven moeten worden. Het coterritoriale Nederlands heeft immers de morfologische markering van het tempusverschil behouden. Bovendien heeft het verbum *plegen* daar het kenmerk ‘plechtig, officieel’. Het Middel- en Nieuwfries, dat de in het late Oudfries als enige overgebleven vorm *plige*⁶ heeft behouden, voert onder invloed van het Nederlands de presensvorm *pliget* dan opnieuw in⁷, met her-

6. Bijvoorbeeld *pliege* in de Burmaniasprekwoorden (246; Van der Kuip 2003: 255).

7. De presensvorm is overigens heel zeldzaam in het moderne Fries.

stel van de formele tempusindeling en toevoeging van het Nederlandse semantische kenmerk.

De ontwikkeling die Oudfries *pligia* heeft doorgemaakt: de markering van de *habitual past tense*, is dan ook van voorbijgaande aard geweest. Anders dan in spraakleren van het Jiddisj het geval is, is het niet noodzakelijk die markering bij de beschrijving van de verbale flexie formeel vast te leggen. Het kan als semantisch kenmerk aan het lexem *pligia* worden toegevoegd.

Kolonieweg 26
9865 VZ Opende

BIBLIOGRAFIE

Buma en Ebel 1967

Wybren Jan Buma und Wilhelm Ebel (eds.), *Das Emsiger Recht*, Göttingen

Buma, Gerbenzon en Tragter-Schubert 1993

Wybren Jan Buma, Pieter Gerbenzon und Martina Tragter-Schubert (eds.), *Codex Aysma*, Assen, Maastricht

Campbell 1952

Alistair Campbell (ed.), *Thet Freske Riim. Tractatus Alvini*, The Hague

Fokkema 1953

K. Fokkema (ed.), *De tweede Emsinger Codex*, 's-Gravenhage

Heine 1993

Bernd Heine, *Auxiliaries. Cognitive force and grammaticalization*, New York, Oxford

Van Helten 1890

W.L. van Helten, *Altostfriesische Grammatik*, Leeuwarden

Hettema 1834

Montanus (de Haan) Hettema (ed.), *Jurisprudentia Frisica, of Friesche regtkennis*, I, Leeuwarden

Hopper en Traugott 1993

Paul Hopper and Elisabeth C. Traugott, *Grammaticalization*, Cambridge

Jacobs 1900

Jozef Jacobs, *Vormleer van het Oudfriesch werkwoord*, Gent

Van der Kuip 2003

Frederik Johan van der Kuip (ed.), *De Burmania-sprekwurden. Santjin-de-ieuske Fryske sprekwurden ferklearre en yn har tiid besjoen*, Leeuwarden/Ljouwert

Markey 1981

T.L. Markey, *Frisian*, The Hague, Paris, New York

Meijering 1980

H.D. Meijering, 'D(e)-deletion in the past tense of the class II weak verbs in Old Frisian', in: D.J. van Alkemade et al. (eds.), *Linguistic studies offered to Berthe Siertsema*, 277- 286, Amsterdam

O = Oudfriesse oorkonden

P. Sipma en O. Vries (eds.), *Oudfries(ch)e oorkonden*, 4 dln., 's-Gravenhage 1927-1977

Rockowitz 1979

Anna C. Rockowitz, *201 Yiddish verbs fully conjugated in all the tenses, alphabetically arranged*, New York

Schaechter 1986

Mordkhe Schaechter, *Yiddish II. A textbook for intermediate courses*, Philadelphia

Seebold 1970

Elmar Seebold, *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*, The Hague / Paris

Sipma 1947

P. Sipma, *Fon alra fresena fridome. In ynliding yn it Aldfrysk*, Snits

Sjölin 1969

Bo Sjölin, *Einführung in das Friesische*, Stuttgart

Steller 1928

Walther Steller, *Abriss der altfriesischen Grammatik*, Halle (Saale)

Timm 1996

Erika Timm (ed.), *Paris un Wiene. Ein jiddischer Stenzenroman des 16. Jahrhunderts von (oder aus dem Umkreis von) Elia Levita*, Tübingen

Verhoeven en Mol 1994

G. Verhoeven en J.A. Mol (eds.), *Friese testamenten tot 1550*, Ljouwert/Leeuwarden

WFT

Wurdboek fan de Fryske taal / Woordenboek der Friese taal, Ljouwert/Leeuwarden 1984vv.